

Donald P. Green and Ian Shapiro (1995): *Pathologies of Rational Choice Theory: A Critique of Applications in Political Science*. Yale University Press, New Haven. 239 s.

Julkisen valinnan koulukunnan voimakkaan kasvun jälkeen on odotuksenmukaista löytää myös vastakkaisia näkemyksiä. Donald Greenin ja Ian Shapiroin teos ra-

tionaalisen valinnan patologioista on kattava ja perusteltu katsaus näkökulman metodisiin ongelmiin. Teoksen herättämää keskustelua kokoavan *Critical Review*'in teemanumeron ('Rational Choice Theory', *Critical Review: An Interdisciplinary Journal of Politics and Society* 9:1-2) kirjoittajat osin yhtyvät Greenin ja Shapiron kritiikkiin, joskin suurin osa kiistää väitteet rakenteellisista patologioista. Kaiken kaikkiaan kyseiset julkaisut yhdessä muodostavat antoisan koosteen rationaalisen valinnan substanssiin kohdistuvasta ja sen ylittävistäkin tieteenteoreettisesta keskustelusta.

Greenin ja Shapiron teoksen sanoma on ytimekäs: rationaalisen valinnan teorian katsotaan yleisesti, eikä vähiten politologeja rekrytoivissa yliopistoissa, saavutaneen merkittäviä tieteellisiä läpimurtoja politiikan tutkimuksen alueella. Kuitenkin koulukunnan *empiirinen näytö on joko niukkaa tai triviaalia*. Green ja Shapiro myöntävät, että rationaalisen valinnan esiinmarssi on muuttanut käsityksiämme esimerkiksi demokratiasta, mutta muutos ei välttämättä ole ollut hyväään suuntaan. Kritiikki ei tosin ole normatiivista, vaikkakin sillä on normatiivisia implikaatioita. Palaan tähän kysymykseen arvioni lopuksi.

Pathologies of Rational Choice Theory -teos kehitelee perusargumenttia eri näkökulmista laajasti – tuskallisen laajasti erään kriitikon mielestä – muun muassa neljän esimerkkialueen avulla (äänestysparadoksi, kollektiivinen toiminta ja vapaamatkustajuus, agendamaniplaaatio, puoluekilpailu), joita Greenin ja Shapiron mukaan on pidetty rationaalisen valinnan keskeisinä voittoina. Siten esimerkiksi julkishallinnon ja julkisten tuotosten rationaalisia malleja ei kirjassa käsitellä.

Kuinka väitettä empiirisen todisteen niukkuudesta sitten perustellaan? Kirja lähtee liikkeelle rationaalisen valinnan esittelyllä. Asia onkin keskeinen: eräänä kritiikin kohteena *Critical Review*'n teemanumerossa on juuri Greenin ja Shapiron tarjoama kuva rationaalisesta valinnasta. Teos painottaa rationaalisen valinnan perusteita, kuten 1) politiikan ja talouden samankaltaisuutta, 2) toimijoiden käyttäytymisen tavoitteellisuutta, konsistenssia ja preferenssien homogeneisuutta, sekä 3) metodisia piirteitä, kuten pelkistettyä esitystä ja eksaktisuutta. Sijaa annetaan myös rationaalisen valinnan koulukunnan sisäisille erimielisyyksille, kuten kysymyksille valintatilanteesta oletetun tiedon määrästä ja rationaalisuuden asteesta.

Greenin ja Shapiron mukaan rationaalisen valinnan peruspuute on siis empiirisen testauksen vähyys tai keltavuus, joka on kierretty joko premissien väljentämisellä tai triviaaleilla oletuksilla. Tekijöiden mukaan tilanne ei ole oleellisesti muuttunut siitä, mikä se oli 1950-luvulla. Metodisia puutteita ei niinkään väitetä tutkijoiden ammattitaidon puutteeksi vaan näkökulmalle tyypilliseksi rakenteelliseksi vajeeksi, jonka taustalla on rationaalisen valinnan teorian pyrkimys universaaleihin selitysmalleihin. Green ja Shapiro eivät väitä, etteikö tutkimusote saisi olla formaali tai deduktiivi-

nenkin. Tekijöiden mukaan ehdottomasta universaalista pyrkimyksestä seuraa kuitenkin metodien painottaminen ratkaistavien ongelmien sijaan. Kysytään siis, kuinka ilmiöt selittyvät teorialla x , mutta ei oteta vaihtoehtoisia selitystapoja huomioon. Lisäksi selitettävä ilmiö, toiminnan rationaalisuus, määritellään niin yleisesti, että jää epäselväksi, millainen tulos oikeastaan kumoaisi tutkimushypoteesin. Edelleen, kohdatessaan epämieluisaa empiiristä todistetta rationaalisen valinnan edustajat syyllistyvät Greenin ja Shapiron mukaan *post hoc* -muokkaamiseen: ilmiöstä haetaan yhä uusia puolia, jotta se sopisi alkuperäiseen rationaalisen käyttäytymisen oletukseen.

Katsotaanpa joitain kirjassa tarjottuja havainnollisia esimerkkejä kyseessä olevasta metodisesta käytännöstä. Vapaamatkustajuuden ovat nostaneet esille erityisesti Hardin ja Olson. Tunnetuimpia tilanteen formalisointeja lienee vangin ongelma. Tiivistetysti sanottuna yksilön ei ole rationaalista osallistua kollektiiviseen toimintaan. Mutta, Green ja Shapiro kysyvät, eikö osallistumattomuus voi johtua muistakin tekijöistä: yhdistyksen menetelmien jyrkkyydestä, johtajista tai välinpitämättömyydestä. Sosiaalista dilemmaa voidaan myös muuttaa vaikkapa ulkoisen paineen lisäämisellä, sivuhoudutuksilla, vetoamalla toimijoiden omaantuntoon ja maineeseen; tai tilanne voidaan esittää niin, että jokaisen yksilön osallistuminen on tarpeen. Kuitenkin rationaalisen valinnan kannattajat väittävät, ettei esimerkiksi pelaajien välisellä kommunikaatiolla, tietoisuuden kasvulla, sivumaksuilla tai pelitilanteiden toistolla ole vaikutusta. Mitä empiiriset havainnot sitten sanovat? Greenin ja Shapiron mukaan ei ole selvää, missä määrin järjestäytymättömät ryhmät, kuten kuluttajat ja veronmaksajat, kertovat vapaa-matkustajuudesta ja missä määrin apatiasta, epä tietoisuudesta ja antipatiasta poliittikkaa kohtaan.

Toinen esimerkki koskee äänestysparadoksia eli väitettä äänestämisen epärationaalisuudesta. Tosin, kuten kaikki tiedämme, epäonneksi rationaalisen valinnan teorialle, ihmiset äänestävät. Greenin ja Shapiron mukaan äänestäminen on mielenkiintoinen ilmiö erityisesti siksi, että tutkijat ovat joutuneet turvautumaan lisäselityksiin pitääkseen rationaalisuusehdosta kiinni. Äänestäminen voidaan tiivistää funktioon: $pB + D > C$, jossa B = äänestämisen edut, D = lisäkannustimet, C = äänestämisen kulut, p = todennäköisyys, että ääni on ratkaiseva. Käytännössä yksittäisen äänen ratkaisuus on niin minimaalinen, että rationaalinen äänestäjä jättää aina äänestämättä. Ihmiset kuitenkin äänestävät. Rationaalisen valinnan piirissä onkin esiintynyt useita yrityksiä korjata tätä selitystä. On väitetty esimerkiksi, että äänestämiseen on muita syitä, kuten demokration ylläpito, tai että äänestysosallistumista selittävät valikoidut hyödyt. (Tämä on kuitenkin tautologiaa, ei selitys. Miksi esimerkiksi äänestysosallistuminen vaihtelisi vaalien kesken ja ajallisesti?). Osallistuminen voidaan myös pelkistää muotoon 'hyöty ylittää kulut', ja tällöin perustellaan vastaavasti, että kulut ovat ole-

mattomia. Lisäksi on väitetty, että vaikutus vaalitulokseen on sittenkin jonkinlainen, ja väitettä on tuettu ihmisten käsityksellä, että tuleva vaali on tiukka. Tämä on kuitenkin eri asia kuin olettaa, että ihmiset uskovat olevansa vaa'ankieliä. Edes peliteoria ei tunnu pelastavan kollektiivisen osallistumisen rationaalisen selityksen vaikeutta. Vaikka peliä ei päätettäisi ulkoisesti vaan sisäisen strategisesti, jolloin tuloksena voisi olla korkea äänestysosallistuminen, epävarmuus ja informaation puute vievät kuitenkin pohjan pois mallin oleksilta.

Greenin ja Shapiron mukaan rationaalisen valinnan näkökulma ei ole tuonut paljoa uutta äänestämisen ja yleisemminkin politologisten ilmiöiden selitykseen. Kuinka äänestämisen selittämistä sitten voisi parantaa? Tekijöiden mukaan rationaalisen valinnan kannattajien olisi luovuttava universalismista ja hyväksyttävä vaihtoehtoisia selityksiä, jotka perustuvat vaikkapa ihmisten altruistiseen käyttäytymiseen ja tapoihin, ei vain hyödyn maksimointiin. Green ja Shapiro tekevät yhteenvedon kriittistä ja puolustautuvat 'mahdollisia ja todennäköisiä' kritiikin kohteita vastaan. Ennaltaehkäisevässä puolustuksessaan Green ja Shapiro torjuvat kannattavansa naiivia falsifikationismia ja positivismia. Tekijöiden mukaan teorioita voi esiintyä rinnakkain, eikä niitä voida yksittäisten faktojen perusteella kumota. Kriitikissä on siis enemmänkin kyse rationaalisen valinnan väitetyn todistusarvon ja empiiristen testien väitetyn niukkuuden välisestä jännitteestä. Edelleen, tekijät eivät pyrikään tarjoamaan vaihtoehtoa vaan pikemminkin epäilevät, että kaiken kattavaa deduktiivista selitystä (josta esimerkiksi mainittakoon myös funktionalismi ja marxilainen näkökulma) politiikan eri ilmiöille voitaisiin muodostaa.

Critical Review -aikakauskirja julkaisi tuoreeltaan teemanumeron, johon on koottu puheenvuoroja *Pathologies of Rational Choice Theory* -kirjan pohjalta. Mukana on yhteensä 15 kirjoittajaa sekä Donald Greenin ja Ian Shapiron vastapuheenvuoro. Teemanumeron kirjoittajat tarttuvat kukin johonkin osaan Greenin ja Shapiron rationaalisen valinnan kritiikkiä. Näin teemanumeron lukemalla saa varsin kattavan kuvan keskeisistä argumenteista. Useassa tapauksessa itse argumenttia kiinnostavampaa on argumentin perustelu.

Mitä rationaalisen valinnan kritiikin kohteita sitten on nostettu esille? Eräät kirjoittajat yhtyvät Greenin ja Shapiron esittämään kritiikkiin pääosin tukien laiveampaa otetta yksilökäyttäytymisen selityksiperusteisiin instrumentaalisuuden sijaan. Myös organisaatioiden kohdalla rationaalisen valinnan väitteet herättävät epäilyä: Robert Lanen mukaan maailmassa on tunnettu kolme täydellistä organisaatiota, Standard Oil of New Jersey, Preussin armeija ja Jesuiitat. Kuinka taloustieteestä lainattu malli voisi selittää kahden jälkimmäisen tehokkuutta?

Suurin osa aikakauskirjan kirjoittajista, eräät omien sanojensa mukaan geenejä myöten rationaalisen valinnan kannattajia, kuitenkin arvostelee Greenin ja Sha-

piron teosta. Ensinnäkin, Greenin ja Shapiron katsotaan asettavan rationaalisen valinnan testaukselle liian kapeat rajat. Patologioiksi nimettyjä metodisia piirteitä pidetään pikemminkin normaalin tieteen vaiheina. Miksi kysymystä ei esimerkiksi saisi muotoilla uudelleen tai todistetta kerätä lisää, jos esimerkiksi toimija ei ole aivan rationaalinen. Toiseksi, teoriolla katsotaan olevan muitakin tehtäviä kuin toimia empiirisesti testattavien hypoteesien lähteenä. Teoria voi esimerkiksi paikantaa kausaalisen mekanismin, joka ohjaa empiiristä työtä, se voi järjestellä ilmiötä koskevaa tietoa ja auttaa problematisoinnissa. Greenin ja Shapiron arvosteleva universalistinen pyrkimys siis katsotaan hyvän tieteellisen selityksen perusominaisuudeksi. Kolmanneksi, kirjoittajat pyrkivät lieventämään Greenin ja Shapiron rationaalista valinnasta tarjoamaa kuvaa: teoksen katsotaan näkevän vangin ongelman joka pesään takana. Osa kirjoittajista kieltää, että rationaalisen valinnan väitteissä ylipäättään olisi kyse ehdottomista todisteista. Pikemminkin kyse on hypoteeseista *ceteris paribus* -olosuhteissa. Rationaalinen valinta voidaan siis nähdä myös osaselityksenä, jonka täydentämiseksi voidaan käyttää useita malleja. Neljänneksi, kirjoittajat kummeksuvat, kuinka Green ja Shapiro eivät ole huomioineet rationaalisen valinnan monia viimeaikaisia saavutuksia.

Aikakauskirjan viimeinen luku on annettu *Pathologies of Rational Choice Theory* -teoksen tekijöille. Siinä Green ja Shapiro torjuvat useimmat vasta-argumentit. Esimerkiksi rationaalisen valinnan empiiriseksi tuloksiksi tarjotut tutkimukset, kuten Elinor Ostromin kollektiivihyödykkeitä käsittelevä teos (1990), eivät tekijöiden mukaan edes pidä kiinni rationaalisen valinnan periaatteista, kuten deduktiivisesta päättelystä. Tämä pitää ainakin Ostromin kohdalla paikkansa: kyse on nimenomaan pyrkimyksestä rakentaa induktiivinen selitys onnistuneista kollektiivisen toiminnan saavutuksista.

Kaiken kaikkiaan keskustelu nostaa esille kysymyksen tieteellisen kritiikin luonteesta. Onko syytä kritisoida yksittäisiä teorioita ilman vaihtoehtoa? Ainakin on varmistuttava, että tutkimuskohde, näkökulma ja ongelma ovat samoja. Muuten on vaarana, että argumentoidaan ristiin. Greenin ja Shapiron arvostelijat väittävätkin, että rationaalisen valinnan tarkoitus ei olekaan tutkia arvoja vaan käyttäytymistä. Kritiikin esittäjältä tuskin voidaan vaatia valmiin vaihtoehdon esittämistä. Voimmehan esimerkiksi epäillä sosiobiologisen näkökulman kykyä selittää Yhdysvaltain värikköisen väestön taloudellista ja koulutuksellista epäsuhdetta valkoiseen väestöön verrattuna kykenemättä kuitenkaan pitävästi osoittamaan, mitkä muut tekijät mainitussa ilmiössä vaikuttavat. Green ja Shapiro vertaavatkin metodipainotteisuutta oikeudenkäynnin puolustusasianajajaan, joka pitää kiinni sidotusta kannasta loppuun saakka. Tieteen tehtävänä on kuitenkin löytää totuus riippumatta teoreettisista implikaatioista.

Green ja Shapiro kaipaavat universaalien selityksen

sijaa osittaisuniversalismia. Eli, kuten osa aikakauskirjan kirjoittajista kernaasti suo, voisimme hyödyntää rationaalisen valinnan selityksiä erityisesti silloin, kun seuraavat viisi ehtoa täyttyvät:

1. panokset ovat korkeat ja pelaajat tiedostavia optimoijia;
2. preferenssit ovat vakaita ja järjestyksessä;
3. pelaajille on annettu selvät vaihtoehdot;
4. tilanne ei ole strategisesti monimutkainen, eikä pelaajien strateginen kapasiteetti vaihtele;
5. osallistujilla on mahdollisuus saada palautetta ja oppia.

Rationaalisen valinnan ja muiden selityserusteiden rinnakkainen käyttö auttaisi myös analysoimaan tutkimuksen normatiivisia implikaatioita. Vaikka tavoitteellisuus päätöksenteossa ei sinänsä ole pahasta, voi individualistisen rationaalisuuden korostuksella olla huojojakin seurauksia.

PEKKA KETTUNEN
